

**BOSHLANG‘ICH TA‘LIM JARAYONIDA KAR VA ZAIF ESHITUVCHI
BOLALAR BILAN ISHLASH METODIKASI**

Tursunova Jamila Davronovna

*ATEB kar va zaif eshitadigan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan maktab-internati,
boshlang‘ich ta‘lim o‘qituvchisi*

**MAQOLA
MALUMOTI**

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 26.06.2026

Revised: 27.06.2026

Accepted: 28.06.2026

KALIT SO‘ZLAR:

*surdopedagogika,
kar va zaif eshituvchi
bolalar, korreksion-
pedagogik ish,
boshlang‘ich ta‘lim,
kompensator
mexanizm,
daktilologiya, inklyuziv
ta‘lim.*

Boshlang‘ich ta‘lim bosqichida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash metodikasi maxsus pedagogikaning eng muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, eshitish nuqsoniga ega o‘quvchilarning nutqiy, kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini ta‘minlashga xizmat qiladi. Eshitish qobiliyatining cheklanganligi bolaning atrof-muhitni idrok etishi, nutqni egallashi va o‘zaro muloqotga kirishishida bir qator qiyinchiliklar tug‘diradi, biroq surdopedagogika nazariyasi va amaliyotida ishlab chiqilgan kompensator mexanizmlar — vizual, taktil va kinestetik analizatorlarni faollashtirish — bu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli bartaraf etish imkonini beradi. Boshlang‘ich sinflarda qo‘llaniladigan individual va guruhli mashg‘ulotlar, daktil alifbo va labdan o‘qish texnikasi, hamda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish bolaning kommunikativ ko‘nikmalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada kar va zaif eshituvchi boshlang‘ich sinf o‘quvchilari bilan ishlashning tuzilishi va mazmuniy xususiyatlari, korreksion-pedagogik yondashuvlarning ilmiy asoslari, shuningdek ta‘lim jarayonida kontekstning roli tahlil qilinadi.

Kirish

Eshitish nuqsoniga ega bolalarning ta‘lim olishi pedagogika fanida alohida e‘tibor talab qiladigan murakkab masaladir. Eshitish analizatorining faoliyati cheklangan sharoitda bolaning nutqi, fikrlash jarayoni va ijtimoiy moslashuvi o‘ziga xos tarzda kechadi, shu sababli ularga ta‘lim berishda umumiy pedagogik metodlar bilan bir qatorda maxsus korreksion yondashuvlar zarur bo‘ladi. Surdopedagogika fani — lotincha “surdus” (kar) so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, eshitishda nuqsoni bor bolalarning ta‘lim-tarbiyasi bilan shug‘ullanadi va ularni nutqqa o‘rgatish, labdan o‘qish va daktil alifboni o‘zlashtirish kabi vazifalarni o‘z ichiga oladi. L.S.Vigotskiyning bola psixikasi rivojlanishidagi birlamchi va

=====
ikkilamchi nuqsonlar to'g'risidagi nazariyasi asosida R.M.Boskis tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik tasniflash mezonlari hozirgi kungacha eshitish nuqsonini farqlashda asosiy ilmiy yo'nalish bo'lib qolmoqda. Shu bilan birga, zamonaviy tadqiqotlar eshitish nuqsoni sharoitida ko'rish, taktil va kinestetik analizatorlarning kompensator faoliyati orqali nutqiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash mumkinligini ko'rsatadi, bu esa boshlang'ich ta'lim bosqichida qo'llaniladigan metodikaning ilmiy negizini tashkil etadi.

I. Boshlang'ich Ta'lim Jarayonining Tuzilishi va Tashkiliy Xususiyatlari

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan olib boriladigan ta'lim jarayoni o'ziga xos tashkiliy tuzilishga ega bo'lib, u odatdagi umumta'lim maktablari dasturidan farqli ravishda frontal va individual mashg'ulotlarning uyg'un birikmasiga asoslanadi. Boshlang'ich sinflarda eshitish idrokini rivojlantirishga qaratilgan frontal darslar haftada belgilangan soatlar miqdorida o'tkaziladi, individual mashg'ulotlar esa har bir o'quvchining audiologik holatidan kelib chiqib alohida jadval asosida tashkil etiladi. Sinflarda o'quvchilar soni cheklangan bo'lib, bu o'qituvchiga har bir bolaning eshitish darajasi, nutqiy rivojlanish bosqichi va individual ehtiyojlarini hisobga olish imkonini beradi. Bunday tashkiliy yondashuv o'quvchining partada o'tirish joyidan tortib, dars davomida nazoratning kuchaytirilishigacha bo'lgan barcha jihatlarni qamrab oladi.

A. Individual va Guruhli Mashg'ulotlarning Tashkil Etilishi

Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda individual mashg'ulotlar markaziy o'rin tutadi, chunki har bir bolaning eshitish qoldig'i va nutqiy rivojlanish darajasi turlicha bo'ladi. Bunday mashg'ulotlar qisqa muddatli, ammo yuqori intensivlikka ega bo'lib, asosan talaffuz va eshitish idrokini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Guruh bo'lib o'tkaziladigan mashg'ulotlar esa o'quvchilarning o'zaro muloqotga kirishish, navbat bilan gapirish va jamoa bo'lib ishlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Ikki shaklning birgalikda qo'llanilishi bolaning ham individual nutqiy faoliyatini, ham ijtimoiy moslashuvini bir vaqtning o'zida rivojlantirish imkonini yaratadi, bu esa zamonaviy korreksion pedagogikaning asosiy tamoyillaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

II. Korreksion-Pedagogik Metodlarning Mazmuniy Xususiyatlari

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda qo'llaniladigan metodlarning mazmuni ularning eshitish analizatori faoliyatidagi cheklanishni boshqa sezgi organlari hisobiga qoplashga asoslangan. Surdopedagogika nazariyasiga ko'ra, nutqni rivojlantirish ko'pkanalli sensor kompensatsiya orqali amalga oshiriladi, ya'ni bola tovushni nafaqat eshitish, balki ko'rish (labdan o'qish), taktil sezgi (tovush chiqarilayotganda nutq organlarining harakatini his qilish) va kinestetik idrok orqali ham qabul qiladi. Bu yondashuv R.E.Levina, T.B.Filicheva, G.V.Chirkina kabi olimlarning ishlarida atroflicha asoslangan bo'lib, fonematik-fonematik tizimni bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, daktilologiya — maxsus qo'l alifbosi — bolaga so'zlarni harf-harf ifodalash orqali yozma va og'zaki nutqni bog'liq holda o'zlashtirish imkonini beradi.

A. Ta'lim Jarayonida Kontekst va Zamonaviy Texnologiyalarning O'rni

Kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlashda kontekstning ahamiyati alohida ta'kidlanishi lozim, chunki bola so'z ma'nosini ko'pincha vizual va vaziyatga bog'liq belgilar orqali tushunadi. Shu sababli o'qituvchi dars jarayonida ko'rgazmali qurollar, jest va mimikadan unumli foydalanishi, har bir yangi tushunchani aniq vaziyat bilan bog'lab tushuntirishi maqsadga muvofiqdir. So'nggi yillarda raqamli texnologiyalar — interaktiv dasturlar, artikulyatsion trenajyorlar va multimediali materiallar — bu jarayonda muhim didaktik vosita sifatida qo'llanilmoqda. Bunday vositalar tovushning hosil bo'lish jarayonini animatsion shaklda ko'rsatish orqali bolaga artikulyatsion ko'nikmalarni shakllantirishda yordam beradi, hamda o'qituvchiga o'quvchi natijalarini tizimli monitoring qilish imkonini yaratadi.

III. Xulosa

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich ta'lim jarayonida kar va zaif eshituvchi bolalar bilan ishlash metodikasi tizimli, individuallashtirilgan va kompensator mexanizmlarga asoslangan yondashuvni talab etadi. Eshitish nuqsoniga ega o'quvchilarning nutqiy va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda individual va guruhli mashg'ulotlarning uyg'un qo'llanilishi, daktilologiya va labdan o'qish texnikalarining o'zlashtirilishi, shuningdek zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Surdopedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, ko'pkanalli sensor kompensatsiya tamoyiliga asoslangan korreksion ish tizimi o'quvchining nafaqat nutqiy, balki kognitiv va ijtimoiy-maishiy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bois, ushbu yo'nalishdagi metodik ishlanmalarni takomillashtirish va o'qituvchilar malakasini oshirish boshlang'ich ta'limning sifatini yaxshilashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

A. Asosiy Natijalar va Pedagogik Amaliyot Uchun Tavsiyalar

Tadqiqot natijalarini umumshtirib, boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun quyidagi amaliy tavsiyalarni keltirish mumkin: o'quvchining individual eshituv-nutqiy xususiyatlarini muntazam diagnostika qilish, dars jarayonida vizual va taktil vositalardan faol foydalanish, individual mashg'ulotlar jadvalini bolaning charchash darajasini hisobga olib tuzish, hamda oila bilan tizimli hamkorlikni yo'lga qo'yish. Bundan tashqari, inklyuziv ta'lim sharoitida kar va zaif eshituvchi o'quvchilarning sog'lom tengdoshlari bilan birgalikda ta'lim olishi ularning ijtimoiy moslashuvini yanada kuchaytiradi, biroq bunday holatlarda maxsus pedagog-defektologning doimiy ishtiroki zarur bo'ladi. Yakunda shuni ta'kidlash lozimki, ushbu yo'nalishdagi metodik tadqiqotlarning davom ettirilishi nafaqat alohida o'quvchilarning, balki butun maxsus ta'lim tizimining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Sodiqov, M. (2025). Kar va zaif eshituvchi bolalar maktablarida "Predmetli amaliy ta'lim". *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, 2(4.1), 628–631.

-
2. Sodiqov, M. (2024). Kar va zaif eshituvchi boshlang'ich sinf o'quvchilariga ona tilini o'rgatish ijtimoiy-pedagogik muammo sifatida. *Universal Xalqaro Ilmiy Jurnal*, № 4 (2024).
  3. Yunusov, M.X. (2023). Kar va zaif eshituvchi bolalar eshituv-nutqiy faoliyatini tashkil etishning korreksion yo'nalganligi. *Kasb-hunar ta'lim*, 2023-yil, 6-son, 180.
  4. Temurova, G.X. (2023). Kar va zaif eshituvchi bolalar tarbiyasida qurish-yasash va uning tutgan o'rni. *Kasb-hunar ta'lim*, 2023-yil, 6-son, 173.
  5. Mamarajabova, Z.N. (2023). Maxsus pedagogika: surdopedagogika bo'limi. *O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta Maxsus Ta'lim Vazirligi*, Toshkent.
  6. Axrorova, Z., Abdullaeva, G., Altinkaya, K., Tursunov, R., Xaydarova, X., Xamrokulova, Sh. (2021). *Pedagogika nazariyasi. Toshkent.*
  7. Levina, R.E. *Narusheniya rechi u detey. Moskva: Pedagogika.*
  8. Vygotskiy, L.S. (1983). *Osnovy defektologii. Moskva: Pedagogika*, 368 s.
  9. Boskis, R.M. (1963). *Glukhie i slaboslyshashchie deti. Moskva: Izdatelstvo Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR.*
  10. Ablieva, M.S. *Surdopedagogika asoslari: o'quv qo'llanma. Toshkent: Fan va texnologiya.*
  11. Mirziyoyev, Sh.M. (2021). *Yangi O'zbekiston strategiyasi. Toshkent: O'zbekiston.*
  12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 13-oktyabrdagi PQ-4860-son qarori. "Nogironligi bo'lgan bolalarni inklyuziv ta'limga jalb etish tartibi to'g'risida". *Lex.uz.*